

Виявлено тут і масивне знаряддя, виготовлене з місцевого молочно-білого кварцевого валуна, розколотого по довжині могутнім ударом. Воно підправлене з двох боків великими двобічними сколами, а лезо загострене також з допомогою сколів (рис. 3, 5). Про місцеве походження виробу свідчать дрібні відщепи з такого самого кварцу, залишені після його обробки. Вага знаряддя 0,8 кг.

Скубовська стоянка за виробничим інвентарем належить до пізньомустьєрського часу і характеризується пластинчастою технікою, більш рціональною порівняно до техніки двобічної обробки. Відкриття цієї середньопалеолітичної пам'ятки в Надпоріжжі є винятком. Привертає увагу самотність її культури. Подібні до неї за матеріалом виробу з бархатистого сірувато-чорного крапчастого кременю, відкриті автором як окремі знахідки у трьох пунктах. Перший з них — поблизу с. Вовніги на лівому березі Дніпра, нижче ур. Савран. Тут у розмиві крутого схилу третьої тераси долини Дніпра, в піщаних коричневих суглинках, відкладених на скелях між галечниками граніту, знайдено відщепи, аналогічні відщепам балки Скубової, та берцову кістку тварини.

Другий пункт виявлено у с. Микільському, на береговому шпилі напроти скелі Монастирно, над Ненаситецьким порогом. Знахідки залягають на гальках, між піщаними коричнево-червонуватими суглинками. Це дуже грубі відщепи з бархатистого чорно-сірувато-крапчастого кременю.

Сліди третьої стоянки відомі в с. Василівці на лівому березі Дніпра, на північ від колишнього Ненаситецького порога, де у розмиві основи лесової тераси виявлено овальний скребок та інші знаряддя. Вони були в тонкому шарі червоно-жовтого суглинку, що залягав на скелях граніту, покритих тонким шаром обточених гальок з місцевих порід. Тут між залишками пізнішого часу в стародавньому лесі знайдено гостроконечник двобічної обробки, виготовлений з чорно-сірувато-крапчастого напівматового кременю.

Виявлені знахідки мають велике значення для вивчення палеолітичної історії Надпоріжжя.

О. В. БОДЯНСКИЙ

Новая палеолитическая стоянка в Надпорожье

Резюме

В 1954 г. автором на территории Надпорожья была выявлена новая среднепалеолитическая стоянка. Она располагалась на правом берегу Днепра, в балке Скубовой, вблизи с. Войсковое. Материал памятника характеризуется наличием орудий, изготовленных из широких отщепов и пластин, ретушированных по краю. Это пока единственная в Надпорожье стоянка с четко выраженной техникой получения высококачественных пластин.

М. М. ШМАГЛИЙ, І. Т. ЧЕРНЯКОВ

Про проникнення катакомбних племен в Північно-Західне Причорномор'я

У 1969 р. під час досліджень Дністро-Дунайської експедиції, що проводила розкопки кургану № 9 на східному березі Дністровського лиману (Овідіопольський район Одеської області), поблизу с. Єфимівка, розта-

шованого в зоні будівництва Нижньодністровської зрошувальної системи, було відкрито впускне поховання катакомбного типу (№ 20).

Поховання знаходилось за 15 м на південь від центра кургану, на глибині 2,65 м, в материковій ямі *, закладеній великими блоками вапняку. Яма овальної форми мала такі розміри: довжина 1,8 м, ширина 1,4 м, глибина 1 м.

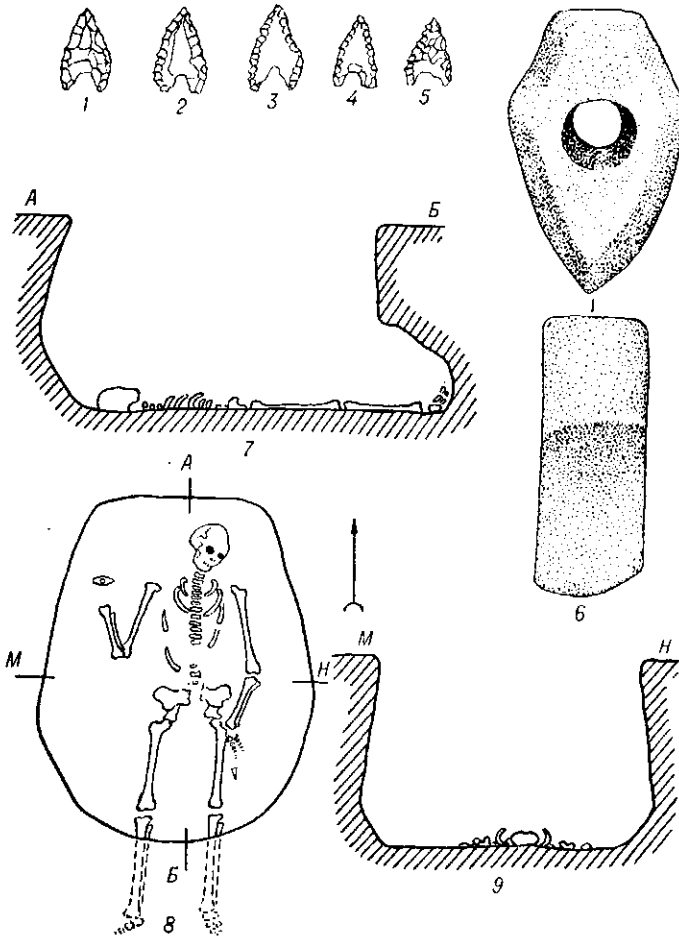

Рис. 1. План поховання та матеріали катакомбних поховань поблизу с. Єфимівка на Одещині.

У східній частині дна ями був зроблений підбій заввишки 0,5 м, шириною 0,4 м. Похований був покладений на спину в витягнутому стані, головою орієнтований на захід (рис. 1, 7, 8). Права рука була зігнута в лікті і долонею покладена на рівні плеча. Ліва, також злегка зігнута в лікті, була покладена вздовж тулуба. Ноги лежали паралельно і починаючи від колінних суглобів були в підбій. Біля правої руки лежала кам'яна сокира-молот з темно-зеленого каменю (діориту) (рис. 1, 6). Біля кісті лівої руки — крем'яний наконечник стріли з виїмкою в основі (рис. 1, 1).

Друге поховання (№ 2) з цього ж кургану, поховальну яму якого не простежено, було знайдено на відстані 5 м від центра кургану, на глибині 1,5 м. Похований лежав на спині з витягнутими вздовж тулуба руками і піднятими догори колінами. Кістяк було присипано вохрою і

* Глибина поховань подана від репера, встановленого на вершині кургану.

орієнтовано головою на північний захід. Біля ніг похованого знайдено п'ять крем'яних наконечників стріл трикутної форми з виїмкою в основі (рис. 1, 2, 3, 4, 5). Влаштування ями з підбоям, витягнуте і скорчене положення кістяків, інвентар з цих поховань має аналогії в Нижньому Подніпров'ї і Приазов'ї в катакомбних похованнях¹. Так, молотки подібної форми і таких самих розмірів було знайдено в катакомбних похован-

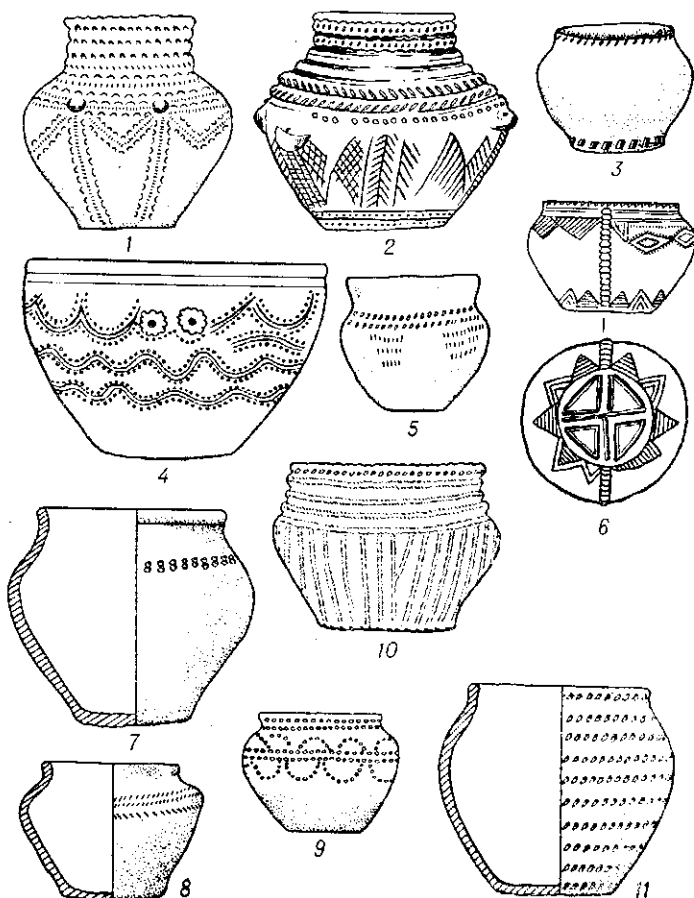

Рис. 2. Посуд з катакомбних поховань Північно-Західного Причорномор'я.

нях неподалік від с. Заможне в Приазов'ї² та в Чаплинському районі Херсонської області³. Часто трапляються в катакомбних похованнях і трикутні крем'яні стріли з виїмкою в основі⁴. У 1968 р. при розкопках курганів № 2 (поховання № 17) та № 3 (поховання № 3) поблизу с. Єфимівки біля сильно скорчених кістяків, знайдених в насипу, було виявлено дві посудини катакомбної культури (рис. 2, 11; 3, 3). Одна з посудин

¹ О. І. Тереножкін. Кургани в долині р. Молочної.— АП, т. VIII, К., 1960, стор. 10.

² К. Ф. Смирнов. Курган біля м. Великого Токмака.— АП, т. VIII, стор. 188, мал. 135, 11.

³ Г. Т. Ковпаненко. Кургани в Чаплинском районе Херсонской области.— Памятники эпохи бронзы Европейской части СССР, К., 1967, стор. 39, рис. 5; 7.

⁴ М. І. Вязьмітіна, В. А. Іллінська, Є. Ф. Покровська, О. І. Тереножкін, Г. Т. Ковпаненко. Кургани біля с. Ново-Пилипівка і радгоспу «Аккермень».— АП, т. VIII, К., 1960, стор. 50, рис. 34, 6—9; Г. Т. Ковпаненко, Н. К. Качалова, И. Н. Шарафутдинова. Кургани у с. Новочерноморье Херсонской области.— Памятники эпохи бронзы Европейской части СССР, стор. 66, рис. 4; 6.

має округле тулово з слабо виділеною шийкою. Вся поверхня оброблена розчосами зубчастого штампа та прикрашена вдавленням, зробленим косо поставленим кінцем тростинки. Друга — у вигляді горщика з прямою шийкою, орнаментованого прокресленими трикутниками. Від шийки по тулубу спущені подвійні смуги, що також утворюють трикутники, між смужками яких нанесено круглі вдавлення кішчем тростинки.

Відкриття катакомбних поховань і посуду в цюнизі Дністра має неабияке значення для розв'язання питань території поширення племен

катакомбної культури, а також характеру взаємовпливу між ямною і катакомбною культурами та проблеми походження культури багатоваликвої кераміки. Знахідка катакомбних поховань на території Північно-Західного Причорномор'я в степах межиріччя Дунаю та Південного Бугу є рідким явищем, бо до цього часу відомо лише кілька твердо зафіксованих пам'яток катакомбної культури.

Першим звернув увагу на наявність поховань катакомбної культури в Північно-Західному Причорномор'ї ще В. О. Городцов в зв'язку з розкопками кургану на території Одеси (Слобідка Романівка) ⁵. Тут було

знайдено катакомбні поховання, посуд яких представлений п'ятьма невеликими горщиками, прикрашеними відтисками кінця тростинки, нігтя, мотузка, нарізним орнаментом (рис. 2, 5, 7; 3, 1, 2, 4). Але деякі дослідники (Т. Б. Попова ⁶ та О. О. Кривцова-Гракова ⁷) вважали, що катакомбні племена не просувались на територію Північно-Західного Причорномор'я, бо там жили синхронні їм племена усатівської культури, які були у певних культурних стосунках з катакомбниками. Дещо іншу думку щодо цього питання висловили С. С. Березанська та О. Г. Шапошникова, які вважають, що катакомбна культура не була поширена не тільки в Північно-Західному Причорномор'ї, а й навіть в більш східних районах, наприклад в Придніпров'ї ⁸.

Нові знахідки в степах межиріччя Дунаю та Бугу і висвітлення деяких матеріалів, відкритих раніше, але не відомих для широкого кола дослідників, дають підстави для розв'язання поставлених питань дещо в іншому плані.

Поховання в катакомбах або підбоях в цьому районі відомі крім Єфимівки та Одеського кургану ще в двох пунктах. Це поховання з дво-

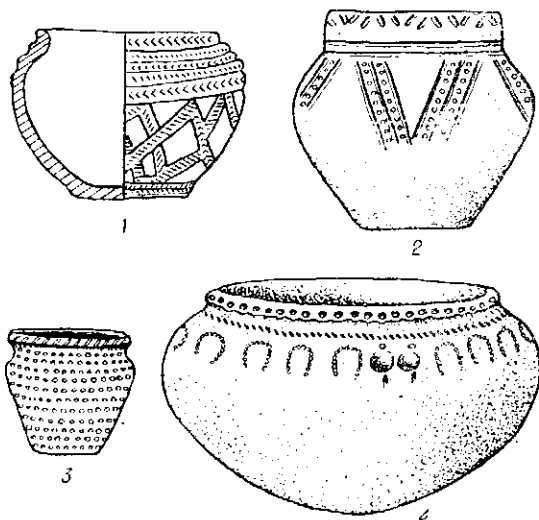

Рис. 3. Посуд з катакомбних поховань Північно-Західного Причорномор'я.

⁵ В. А. Городцов. Классификация погребений Одесского кургана.— Отчет Российского исторического музея за 1915 г. М., 1916, стор. 117—142; А. В. Добровольский. Раскопки кургана в предместье Одессы, Слободка Романовка.— ЗООИД, т. XXXII. Одесса, 1915, стор. 123—145.

⁶ Т. Б. Попова. Племена катакомбной культуры.— Труды ГИМ, вып. 24. М., 1955, стор. 130—132.

⁷ О. А. Кривцова-Гракова. Погребения бронзового века и предскифского времени на Никольском курганном поле.— МИА, № 115. М., 1959, стор. 14, 15.

⁸ С. С. Березанская, О. Г. Шапошникова, Т. Б. Попова. Племена катакомбной культуры. М., 1955.— СЛ, № 2. М., 1967, стор. 22.

ма посудинами (рис. 2, 4, 8), відкриті поблизу с. Монаші⁹ Білгород-Дністровського району Одеської області та поховання в могильнику неподалік від с. Калфа¹⁰. Нестійкість поховального обряду (скорчене і витягнуте положення кістяків), відсутність стійкої орієнтації (захід, південь, східний південь) і різноманітність поховальних споруд (катакомби, підбої) та бідність інвентаря зближують вказані поховання з катакомбними похованнями Придніпров'я та Приазов'я¹¹.

Одне з поховань у витягнутому стані було знайдено в простій ямі з катакомбною посудиною у с. Баштанівці Татарбунарського району Одеської області (рис. 2, 2). Кілька знахідок посуду катакомбного типу в Північно-Західному Причорномор'ї було виявлено випадково поблизу сіл Доманівка (рис. 2, 1)¹², Мостове (рис. 2, 10), в околицях Одеси (рис. 2, 3, б) та близько с. Михайлово-Олександрівка на Тилигульському лимані (рис. 2, 9)¹³.

Наведений перелік свідчить про те, що більшість катакомбних поховань виявлено у східній частині Північно-Західного Причорномор'я, тобто в межиріччі Дністра та Південного Бугу. Кількість катакомбних пам'яток зростає з просуванням на схід. Під час значних розкопок курганів, проведених Дністро-Дунайською експедицією в зоні Татарбунарської зрошувальної системи, не було зустрінuto жодного поховання в катакомбі¹⁴. Але тут відкрито чимало синхронних катакомбних поховань в ямах з уступами, в поховальному інвентарі яких простежено вплив катакомбної культури.

Не було знайдено катакомбних поховань при розкопках курганів на Тираспольщині¹⁵ Ф. І. Кнауером¹⁶, Д. Я. Самоквасовим¹⁷, Т. Г. Оболдуєвою¹⁸ та Г. І. Мелюковою¹⁹ в Молдавії, М. Ебертом в Марицино²⁰. Все це свідчить про те, що Північно-Західне Причорномор'я не входило до зони постійного ареалу племен катакомбної культури. Поодинокі знахідки поховань у катакомбах та посуду катакомбного типу можна пояснити впливом катакомбної культури східних районів на пізньоямні племена Північно-Західного Причорномор'я. Можливо, мали місце і недовготривалі просування окремих груп катакомбного населення на цю

⁹ А. М. Кремер. Катакомбное погребение у с. Монаши.— МАСП, т. VII. Одесса, 1971.

¹⁰ Г. Ф. Чеботаренко. Могильник эпохи бронзы у с. Калфа на Днестре.— КСИА АН СССР, вып. 105. М., 1965, стор. 102.

¹¹ О. І. Тереножкин. Кургани в долині р. Молочної.— АП, т. VIII, стор. 10; А. М. Лесков. Раскопки курганов на юге Херсонщины и некоторые вопросы истории племени бронзового века Северного Причерноморья.— Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР. К., 1967, стор. 9—15; О. А. Кривцова-Гракова. Погребения бронзового века и предкифского времени на Никопольском курганном поле.— МИА, № 115, стор. 14—18.

¹² И. В. Фабрицус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР. К., 1951, табл. V, 3, стор. 99.

¹³ Знахідки зберігаються у фондах Одеського державного археологічного музею.

¹⁴ Н. М. Шмаглей, И. Т. Черняков. Исследования курганов в степной части междуречья Дуная и Днестра.— МАСП, т. VI, Одесса, 1970.

¹⁵ В. И. Гошкевич. Клады и древности Херсонской губернии. Херсон, 1902, стор. 114—129.

¹⁶ Ф. И. Кнауэр. О курганных раскопках в южной Бессарабии.— ЧИОНЛ, кн. 3. К., 1889, стор. 39—49; його ж. Вторая археологическая раскопка около села Сараты (в Южной Бессарабии).— ЧИОНЛ, кн. 4. К., стор. 30—41; його ж. Раскопки в Аккерманском уезде Бессарабской губернии.— Труды XI АС, т. II. М., 1902, стор. 150—151.

¹⁷ Д. Я. Самоквасов. Могила русской земли. М., 1908, стор. 20—21.

¹⁸ Т. Г. Оболдуева. Курганы эпохи бронзы на р. Когильник.— Изв. МФ АН СССР, № 5(25). Кишинев, 1955, стор. 78.

¹⁹ А. И. Мелюкова. Курган эпохи бронзы у с. Олонешты.— КСИА АН СССР, № 89, М., 1962, стор. 30—37.

²⁰ М. Eberl. Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn.— Praehistorische Zeitschrift, Band III, 1911, Heft 3/4, стор. 252—270.

територію, бо безінвентарні поховання в катакомбах знайдено в окремих курганах Румунії²¹.

Наведений матеріал деякою мірою сприятиме висвітленню питання про походження певної групи племен середньої бронзи Північного Причорномор'я, виділених С. С. Березанською в культуру багатоваликової кераміки²². Ця група, на наш погляд, формується на базі пізньоямної культури, під впливом племен катакомбної та зрубної культур та культур середньої бронзи Нижнього Подунав'я і Середньої Європи.

У зв'язку з виявленими матеріалами катакомбної культури у Північно-Західному Причорномор'ї виникають сумніви щодо гіпотези Л. С. Клейна про походження катакомбної культури з Балканського півострова²³. Цьому заперечує відсутність на території Північно-Західного Причорномор'я, яка є зв'язуючим ланцюгом між просторами степів Східної Європи та території Нижнього Подунав'я, Балкан, ранніх катакомбних поховань, а деяка кількість катакомбних матеріалів, знайдених тут, належить вже до пізніх часів існування цієї культури. Появу всіх катакомбних поховань у Північно-Західному Причорномор'ї можна пояснити культурно-історичним впливом не з південного заходу, а зі сходу.

Н. М. ШМАГЛИЙ, И. Т. ЧЕРНЯКОВ

О проникновении катакомбных племен в Северо-Западное Причерноморье

Резюме

В 1969 г. при раскопках курганов у с. Ефимовка Овидиопольского района Одесской области было открыто несколько впускных погребений катакомбного типа. Устройство погребальной камеры, положение погребенных и сопровождающий их инвентарь находят аналогии в катакомбных погребениях Нижнего Поднепровья и Приазовья. Открытие катакомбных погребений в степной части междуречья Южного Буга и Днестра, где до последнего времени было известно только несколько твердо зафиксированных памятников катакомбной культуры, представляет значительный интерес для решения таких вопросов: территории распространения катакомбных племен, характера взаимовлияний ямной и катакомбной культур, происхождения памятников с многоваликовой керамикой и других.

М. І. СІКОРСЬКИЙ, А. П. САВЧУК

Знахідки в с. Козинці Переяслав-Хмельницького району

За останні роки в зв'язку з будівництвом Канівської ГЕС і Бортничівської зрошувальної системи проведено значні археологічні дослідження на території Переяслав-Хмельницького і сусідніх з ним районів. Здобуто чимало матеріалів з первісної археології, раніше майже не відомих для цієї території. Зокрема, цікаві матеріали знайдено на поселенні в

²¹ H. J. Simache și V. Teodorescu. Sapaturile arheologice de Salvare de la Smeieni.— Materiale și cercetări Arheologice, vol. VIII, 1962, стор. 273—281.

²² С. С. Березанская. Об одной из групп памятников средней бронзы на Украине.— СА, № 4, М., 1960, стор. 26—41; і і ж. О погребениях культуры многоваликовой керамики.— МАСП. Одесса, 1962, вып. 4, стор. 5—15.

²³ Л. С. Клейн. Происхождение донецкой катакомбной культуры. (Автореферат кандидатской диссертации.) Л., 1968, стор. 3—17.